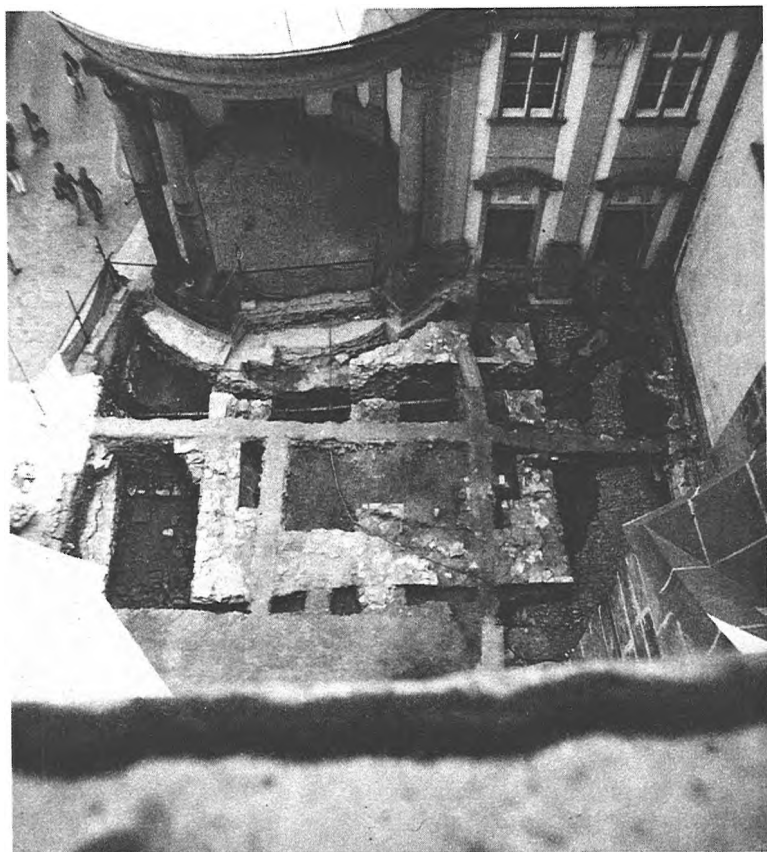

Archeologický výzkum Pražského hradu v 80. letech

JAN FROLÍK — IVANA BOHÁČOVÁ

Sedmdesátá léta byla charakterizována z hlediska archeologického výzkumu Pražského hradu jako nové stadium rozvoje (Smetánka — Durdík — Hrdlička 1970). Dnes, kdy se uzavřelo další decennium, můžeme zhodnotit uplynulou etapu jako období, v němž se archeologický výzkum Pražského hradu dostal na zcela novou úroveň, a to jak po stránce kvalitativní, tak především kvantitativní. Rozsáhlé rekonstrukční práce, jež v 80. letech postihly celý areál Pražského hradu a zčásti i jeho severní a západní předpolí v souvislosti s jeho tzv. rehabilitací, nabývaly na intenzitě zejména v jejich druhé polovině. Obrovskými zásahy do terénu byly zvláště těžební práce spojené s budováním kolektorového systému, který postupně protkal celou hradní ostrožnu. Bez narušení historických terénů se neobešly ani další velké akce směřující k obnově a novému využití objektů či budování nových technických zařízení. Z nich lze uvést především rekonstrukci čp. 3/IV Lobkovického paláce, čp. 48/IV Starého proboštství a bývalé slévárny s přilehlým prostorem dvora a Rudolfových koníren. Rozsah a konkrétní náplň archeologického výzkumu, zajišťovaného vyčleněným pracovištěm Archeologického ústavu CSAV, vyplývaly tedy jednoznačně z této nebývalé společenské objednávky. Podmínky jeho realizace byly stanoveny v roce 1980 smlouvou mezi Kanceláří prezidenta ČSSR a ČSAV, její rámec však při stále bouřlivějším rozmachu stavebních prací neumožňoval takové rozvinutí archeologického výzkumu, jaké by odpovídalo národní kulturní památce číslo jedna. Přesto, že v některých závažných případech bylo možné prosadit jeho předstihovou formu, kdy je náležitým způsobem prozkoumána celá plocha určená k stavebnímu zásahu, četné archeologické akce proběhly jako záchranné až během těžebních prací. Zejména v posledních letech docházelo stále častěji k svévolnému porušování památkového zákona investorem či stavebními podniky, a to nejen v oblasti předkládání projektů, ale i neohlášenými zásahy do terénu, jež vedly k narušení i ke zničení lokality, což způsobilo nenahraditelné a nevyčíslitelné ztráty v poznání naší národní minulosti (z nejzávažnějších čp. 34/IV, terasa zahrady Na valech). Významnou úlohu zde sehrálo vědomí praktické nepostižitelnosti a tudíž beztrestnosti odpovědných pracovníků. Přínosem pro archeologický výzkum Pražského hradu rozhodně bylo uzavření hospodářské smlouvy mezi KP ČSSR a ČSAV v posledních dvou letech vymezené etapy, na jejímž základě KP ČSSR jako investor převzala určitou část nákladů na výzkum. Současně se však neúnosně hromadily a narůstaly těžkosti technického rázu, jejichž řešení bylo mimo kompetenci i možnosti ARÚ ČSAV a jež byly ze strany KP ČSSR jako investora a garanta památkové péče většinou opomíjeny. Vyvolával je jednak příliv archeologického materiálu, jednak náročnost výzkumu v historicky zastavěném areálu, kde sondáže v prostředí složitých stratografií často přesahují hloubku 5 m, i objem přemísťované zeminy.

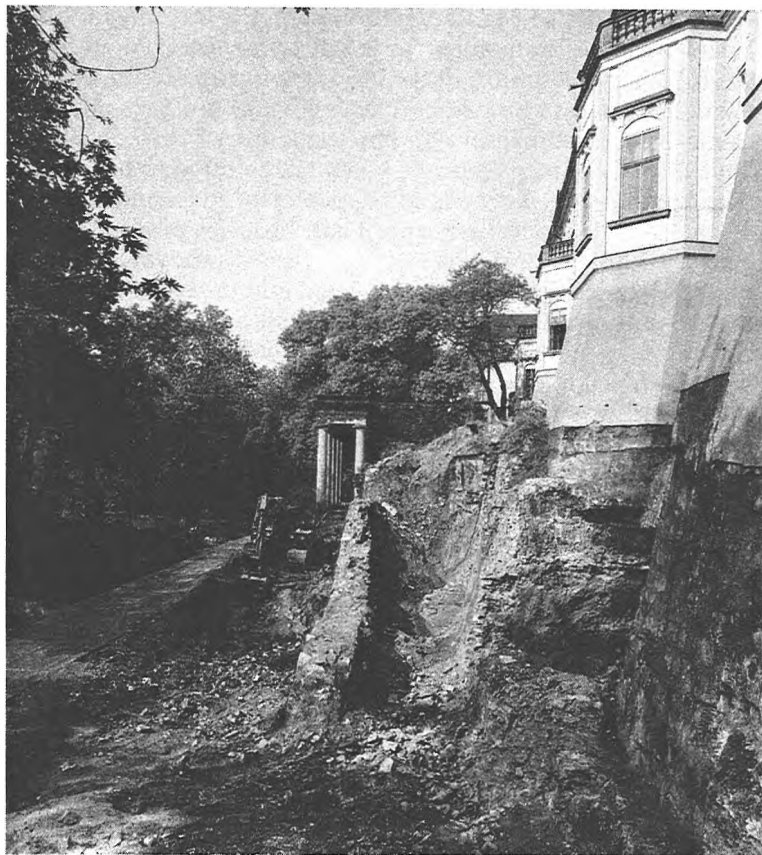
Dynamičnost nárůstu archeologických akcí dokládá nejlépe skutečnost, že zatímco v období 1981 — 1987 bylo různými formami archeologické činnosti na Pražském hradě a v jeho nejbližším okolí dotčeno 49 lokalit, v letech 1988 a 1989 stoupl tento počet již na 30, přičemž vrcholem je rok 1988 s 19 akcemi. Výzkum většiny nejvýznamnějších ohrožených prostor a objektů, s výjimkou již uvedeného Lobkovického paláce čp. 3/IV a čp. 34/IV, proběhl našťásti předstihovou formou; jako příkladné lze uvést zvláště akce ve východní části Rudolfových koníren (tzv. víceúčelový sál a lakovna), v Ludvíkově křídle

Praha — Hrad, 1988. Jiřské náměstí. Předstihový výzkum při kapli Všechných Svätých. Zdivo renesanční zvonice a zbytky dláždění, obojí zaniklé nejspíše po požáru 1541. V levé části pozůstatky starších objektů. (J. Frolík)

le, v čp. 48/IV, pod severním palácovým dvorkem a k nim lze zařadit i dlouhodobý výzkum Jiřského náměstí (od roku 1984), který bude pokračovat i v letech devadesátých. Byl realizován v souvislosti s plánovaným předlážděním a plocha náměstí je při té příležitosti zkoumána až na rostlý terén. Tyto výzkumy přinesly významné, často zcela nové poznatky o vývoji hradního areálu, z nichž některé se značně odlišují od dosavadních všeobecně přijímaných představ. Přes nepopíratelný význam všech uvedených výzkumů pro historické poznání je nutné konstatovat, že vynaložené úsilí mohlo být u části z nich smysluplněji využito jinde, neboť v některých případech investor od realizace projektu časem odstoupil. Důraz na racionální využívání archeologických kapacit není kladen bez opodstatnění. Výzkum Pražského hradu se totiž od roku 1983 stal jediným archeologickým pracovištěm s nepřetržitým provozem bezprostředně v terénu — ať již na volném prostranství či v uzavřených prostorách — který probíhal v podstatě bez přerušení. Přestože postupně došlo v rámci ARÚ ČSAV k personálnímu posílení pracoviště (od poloviny 80. let zde působí tým 2 — 3 odborných pracovníků a 2 — 3 asistentů, vedený dr. J. Frolíkem), jsou jeho kapacity neustále zcela vytíženy a jen velmi

Praha — Hrad, 1986. Zahrada Na valech. Situace záchranného výzkumu. V pravé části snímku patrna část dnes již neexistující parkánové hradby Karla IV. s opěrným pilířem (J. Frolík)

nesnadno se hledá prostor k alespoň základnímu zpracování nahromaděných informací. S obrovským nárůstem kvalitního archeologického materiálu je stále znatelněji pocítována nejen naprostá nedostatečnost zázemí, ale i vlastního prostoru pracoviště.

Revoluční proměny na přelomu 80. a 90. let snad přispějí i k řešení této situace, pro prvořadou památku naší země zcela neúnosné, a to jak z hlediska celospolečenského, tak i z hlediska vlastního oboru. Předpokládáme, že budou stále více omezovány stavební práce a doufáme, že pro další nezbytné archeologické akce a pro zpracování již získaných poznatků a materiálu, i pro jeho uložení, budou vytvořeny odpovídající podmínky. Věříme, že budeme mít možnost prezentovat naší veřejnosti alespoň některé výsledky výzkumu z 80. let, a to buď stálými nebo příležitostnými expozicemi v areálu Pražského hradu.

Historický význam Pražského hradu jako centra českého státu není třeba zdůrazňovat, ale snad je na místě připomenout jeho jedinečnost danou tisíciletou kontinuitou jeho ústředního postavení. Z této skutečnosti vyplývá i mimořádná závažnost některých zde získaných poznatků, osvětlujících dějiny naší země. Zvláštní důležitost mají všechny

prameny týkající se počátků jeho existence a tím i nejranějších období našeho státu. Dalším podstatným momentem je i možnost napojení archeologicky získané relativní chronologie na absolutní datování, které v případě Pražského hradu uvádějí některé písemné prameny. Mimo řešení chronologických otázek přináší výzkum bohaté doklady o řemeslné a umělecké úrovni hmotné kultury i dovednosti našich předků, i doklady o stycích s okolním světem. Ze všech těchto důvodů byl dosavadní archeologický výzkum koncipován jako výzkum bez preferenčních témat. V rámci kapacitních možností jeho autorů se pokoušel zabezpečit náležité pokrytí všech ploch dotčených rekonstrukčními pracemi, přičemž byla stejná pozornost věnována všem časovým vrstvám včetně období postmedieválního. Oprávněnost tohoto postupu zcela potvrdila dosavadní praxe. A v areálu hustě zastavěném a neustále se intenzivně vyvíjejícím není totiž možné předem reálně zhodnotit ani základní nálezovou situaci, ani kvalitu v ní obsažených nálezových celků, které, jak se ukázalo, dosahují zvláště pro období postmedievální mimořádné úrovně.

Intenzita osídlení umožňuje zaměřit bádání i na oblasti výzkumu, v našich podmínkách bohužel dosud ne zcela běžné, mezi něž patří sledování životního prostředí (paleobotanika, paleoetnologie) i další využívání přírodovědných oborů (dendrochronologie, radiokarbonové datování). Nečekané možnosti skrývá zřejmě i detailní rozbor některých výjimečných nálezových celků osteologických, jako například soubor z čp. 48/IV — bývalého domu biskupa. Rozvíjení výzkumu v těchto sférách však naráží na objektivní překážky, alespoň v dohledné době téměř nepřekonatelné.

Následující stránky by měly být přehledem alespoň těch nejvýznamnějších zjištění, která přinesl archeologický výzkum Pražského hradu v průběhu posledního desetiletí. Mnohé z nich výrazně proměňují dosavadní představy o základních momentech utváření hradního areálu a o jeho vzhledu v jednotlivých etapách vývoje někdy v detailech, jinde však v momentech z historického hlediska zásadních.

Na mnoha místech Pražského hradu bylo stavebními zásahy a s nimi souvisejícími archeologickými pracemi dotčeno opevnění hradní ostrožny. Získali jsme tak nečekané množství nových informací o jeho vývoji i o konstrukčních prvcích. Závažné poznatky vztahující se k nejstarším fázím hradištního pevnostního systému přinesly především úpravy v části bývalých Rudolfových koníren a přilehlých prostorách v severním traktu (tzv. víceúčelový sál, slévarenský dvůr, slévárna), ale mj. také v Lobkovickém paláci a pod severním palácovým dvorkem.

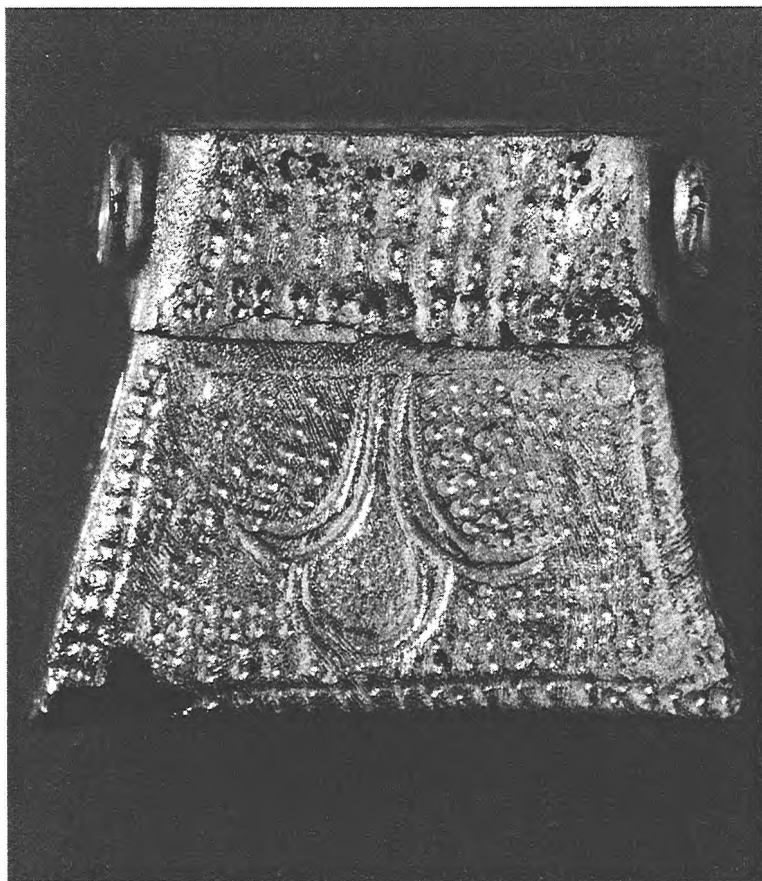
Pražský hrad v nejstarší etapě svých dějin existuje v povědomí veřejnosti jako trojdílný areál tvořený akropolí s dvěma předhradími, jedním na západě, druhým na východě. O složitosti jeho vývoje nebylo a není pochyb, díky poznatkům z posledních let však lze vzhled Hradu poněkud modifikovat a jeho postupné utváření postihnout detailněji. Výzkum nádvoří Lobkovického paláce a severního traktu prokázal, že nejstarší fortifikací na ostrožně byl příkop ohrazující centrum hradiště a jeho východní část, vzniklý nejspíše ještě v průběhu poslední třetiny 9. století. Jeho zjištěná šíře dosahuje hodnot 4,2 — 5 m a dochovaná hloubka kolísá mezi 1,20 a 3,20 m. Tento útvar byl později ve stejné trase nahrazen zčásti již známým mohutným valovým opevněním s roštovou konstrukcí a čelní kamennou plentou. K poznání konstrukce přispěl zvláště plošný odkryv v tzv. víceúčelovém sále. V tělese valu, přetínajícím ostrožnu v místech dnešního středního traktu mezi II. a III. hradním nádvořím, širokém minimálně 9 m, bylo zjištěno celkem 14 vrstev dřevěné roštové výztuže. Jeho čelo bylo zpevněno nepravidelně širokou, na hlínu budovanou zídou z opukových kamenů, před níž byl vyhlouben příkop široký nejméně 6 m. Klíčovým místem, díky kterému je dnes možné objasnit postupné budování hradišt-

ní fortifikace, je slévárenský dvůr v severním sousedství víceúčelového sálu. Jeho prostor byl zkoumán v několika etapách zcela podřízených průběhu rozsáhlých stavebních prací. Zmíněný val zde pokračuje ve dvou fázích a na severní hraně ostrožny se stáčí prudce k východu. Po zatím blíže neurčeném časovém úseku byla k takto chráněnému areálu v obou etapách připojena také západní část hradiště, z jehož ohrazení jsou zatím doloženy pouze zbytky čelních kamenných plent. Uvedený obranný systém plnil svou funkci v této podobě až do vybudování kamenné hradby, zděné na maltu. Otevřená zatím zůstává otázka samostatně vydělené plochy východní části ostrožny. Předpokládaný předěl mezi ní a akropolí není dosud jednoznačně prokázán a sondáže v Jiřské ulici, situované do míst jeho pravděpodobného průběhu, jeho existenci nepotvrdily. Dořešena není ani složitá problematika detailního vývoje opevnění na obou svazích ostrožny. K hodnocení známých faktů o jeho komplikovanosti na jižním svahu, a často dříve diskutované otázky polohy nejstarší fáze, přispěl odkryv pod severním palácovým dvorkem. Zachytil pozůstatky valu probíhajícího hluboko uvnitř dnešního hradního areálu, severně od severní zdi pozdějšího královského paláce, který je dosud neznámou a vzhledem k náleзовým okolnostem s největší pravděpodobností nejstarší fází tohoto typu fortifikace. Nevyjasněná situace však zůstává vně v této době opevněného areálu (v prostoru Ludvíkova křídla), kde bylo zachyceno intenzivní středohradištní i mlado-

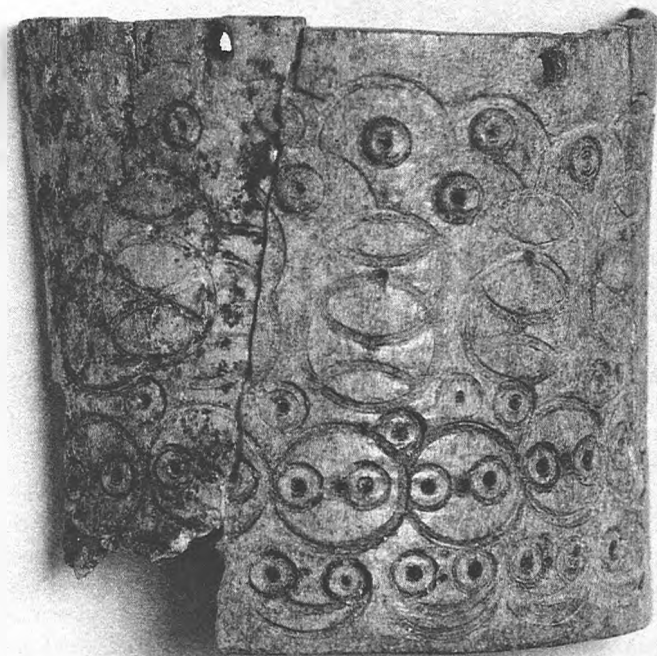
Praha — Hrad, 1986. Severní trakt (Iakovna). Pohled na zeď románského kvádříkového domu a části základových věnců dvou jemu předcházejících srubových staveb v mladší fázi se zachovanou podlahou zpevněnou valouny. (I. Boháčová)

Praha — Hrad, 1982 —
83. Jízdárna, jižní křídlo.
Stříbrná kaptorga z hrobu
č. 2. 10. století. (J. Kopřiva)

hradištní osídlení. Vzhledem k poloze, jež se váže spíše k ostrožně než k podhradí, uvažujeme zatím v rovině hypotézy o existenci jižního předhradí Pražského hradu. Výše popisovaný poměrně jednoduchý vývoj opevnění na severním svahu ostrožny problematizuje skutečnost, že obě jeho fáze jsou v těchto místech vybudovány na středohradištním souvrství sídlištního charakteru. Z jeho přítomnosti v poloze na strmém svahu lze vyvozovat existenci výrazné překážky, bránící jeho sesutí do Jeleního příkopu, jíž může být v tomto případě pouze blíže neznámá fortifikace. Zatímco tedy na jižním svahu dochází k postupnému rozšiřování plochy hradiště posunem opevnění do nižších poloh, na severní straně byl zřejmě zvolen, pokud jde o dvě nejstarší fáze, postup opačný, vyplývající z nutnosti respektovat konkrétní podmínky daného místa. Zda se průběh a konstrukci tohoto uvažovaného opevnění podaří v budoucnosti ověřit, není jasné, neboť poloha, v níž se předpokládá, byla výrazně zasažena budováním parkánu i dalšími objekty a odkryv zde není příliš reálný ani z důvodů technických. Určité naděje v souvislosti s řešením této problematiky vkládáme do nově rozvinutého výzkumu

Praha — Hrad, 1985. Prostor pod oktogonální kaplí. Kostěná dózička z navážky z konce raného středověku. (J. Kopřiva)

slévárenského dvora, jemuž byl dán v poslední fázi přípravných stavebních prací v první polovině roku 1990 nečekaný prostor.

Množství otázek spojených s problematikou vývoje dispozice a konstrukce opevnění Pražského hradu není zatím možné zodpovědět. K jejich řešení přispěje postupné zpracování všech uvedených výzkumů. Mezi nejzávažnější náleží například upřesnění chronologie jednotlivých fází nebo příslušnost západního předhradí k opevněnému areálu v počátcích existence Pražského hradu. Přestože v detailním pohledu jsou proměny opevnění ostrožny poměrně výrazné, zdá se, že celková dispozice byla dlouhodobě respektována.

Výsledky všech výzkumů posledních let, nějakým způsobem souvisejících s mladší fází raně středověké fortifikace — s kamennou hradbou zděnou na maltu z opukových kvádrů — odporují závěrům Ivana Borkovského, který předpokládal její budování ve dvou fázích, z nichž starší spojoval s obdobím vlády knížete Břetislava. Zejména vzhledem k jednotnému zánikovému horizontu nejmladší fáze valového opevnění na několi-

ka místech Hradu, který spadá do druhé poloviny 12. století, není možné počítat s počáteční fází stavby dříve, než v průběhu první poloviny 12. století. Nové poznatky tedy korespondují se zprávou Kanovníka vyšehradského o budování hradby k roku 1135. Rozrůznění zdiva, které bylo pro uvedenou hypotézu oporou, lze pozorovat v areálu Pražského hradu častěji, nelze v něm však vysledovat žádnou pravidelnost. Nově byly odkryty a zdokumentovány další úseky této fortifikace, zvláště na severním svahu ostrožny, včetně některých detailů, jako je severozápadní nároží hradby, které nebylo oproti původním předpokladům zpevněno věží. Blíže byla poznána technika budování základového zdiva, ve kterém je nepravidelně používáno opus spicatum i detailní úpravy nadzemního líce. Byly nalezeny další doklady poruch hradby a jejich průběžných oprav včetně dalších opěrných pilířů, dodatečně zabezpečujících její těleso, mocné ve spodní části nadzemní partie cca 3 m, proti sesutí po příkrém svahu.

Rozsáhlé zemní práce v zahradě Na valech umožnily i průzkum vrcholně středověkého opevnění Karla IV., jež však rekonstrukční činnosti prováděné v těchto prostorách zcela podlehl. Nevelká sondáž realizovaná v této souvislosti zachytila dvě úrovně parkánu a přinesla rovněž soubor keramiky z tohoto období, které je v nálezových situacích v areálu Pražského hradu zastoupeno velice sporadicky. Nové poznatky a poměrně četný a často unikátní archeologický materiál byl získán záchrannými pracemi souvisejícími s pozdně středověkým opevněním na severní i jižní straně Hradu.

Výzkumy nejméně dotčenou oblastí bylo prostředí spojené s místy posledního odpočinku našich předků. Rozsáhlý výzkum, k němuž došlo v 70. letech v Lumbeho zahradě, byl připomenut v roce 1987 jen krátkou epizodou, kdy byla pod vedením Zdeňka Smetánky prozkoumána zbývající neznámá část pohřebiště, překrytá donedávna používanou komunikací, pod níž byly odkryty čtyři další hroby (z nich jeden dvojhrob), tentokrát však bez jakéhokoli inventáře. V bezprostředním sousedství byla neohlášenými stavebními pracemi v jižním křídle Jízdárny počátkem 80. let poškozena poslední zachovaná část pohřebiště „za Jízdárnou“, zkoumaného v náročných podmínkách Borovským na začátku 50. let. Záchranný výzkum zde odkryl celkem 12 hrobů z konce 9. až první poloviny 10. století s bohatým inventářem, včetně zlatých a stříbrných šperků, na němž lze opět pozorovat vliv velkomoravské tradice, i s vybavením dokládajícím přežívající pohanské zvyklosti (Frolík — Tomková — Žegklitz 1988). Vypovídací možnosti vlastní lokality jsou tedy již zřejmě vyčerpány a nové poznatky o této skupině pohřebišť může dnes přinést jen jejich detailní vědecké zpracování. Pokud jde o vlastní ostrožnu, zcela nečekaně bylo zachyceno raně středověké pohřebiště na jižním okraji Hradu, vně hradištního opevnění, a to nejprve v letech 1986 — 1987 v prostoru Ludvíkova křídla a brzy nato v jeho bezprostředním severním sousedství, západně od románského paláce. V Ludvíkově křídle bylo odkryto celkem sedm hrobů poškozených mladšími zásahy, bez inventáře, někdy s obložením z opukových kamenů. V jednom případě se jednalo o superpozici. V druhé zmíněné skupině bylo zdokumentováno 16 hrobů, jejichž častým vybavením byly esovité záušnice menších rozměrů, ojedinělým nálezem je kovová šípka a železný nůž. U většiny těchto hrobů se zachovalo dřevěné obložení a rovněž zde byly pohřby uloženy v několika vrstvách nad sebou. Lze je klást nejspíše do průběhu 11. století, nejpozději do první třetiny 12. století, kdy byla plocha pohřebiště

porušena stavbou románské hradby. Protože nálezová situace hrobů a způsob pohřbívání v prostoru Ludvíkova křídla nevyklučuje datování do stejného období, považujeme obě skupiny za součást jednoho pohřebiště, i když tuto skutečnost není možné jednoznačně prokázat. Nevyjasněný však zůstává vztah pohřbených k hradnímu areálu.

Pražský hrad již svým charakterem napovídá, že největší množství odkrytých situací

se bude vázat k zástavbě obytné či hospodářské a jejím vzájemným vztahům a uspořádání. Výzkumy posledních let přinesly zjištění mnoha podobných objektů a situací. Za nejcennější pokládáme ty, které umožňují rekonstrukci větších celků, například jednotlivých parcel a výrobních areálů. Nejprůkaznější by bylo odkrytí pro každou základní vývojovou etapu několik takových celků, ovšem skutečnost, že se pohybujeme ve značně zastavěné a tudíž mnohokrát narušené situaci, posunuje tento požadavek do oblasti přání. Nezanedbatelnou možnost přináší rekonstrukce nálezových situací odkrytých dřívějšími výzkumy, které dosud nebyly publikovány. Ideální se jeví kombinace nového výzkumu v sousedství plochy zkoumané dříve, neboť umožňuje podrobně poznat stratigrafickou situaci a řadu objektů nově zhodnotit a vročit.

Jak již bylo naznačeno výše, značnou měrou se doplnily naše poznatky o nejstarší etapě Pražského hradu, tj. pro 9. — 10. století. Zástavba areálu byla s výjimkou kostelů pouze dřevěná. Převažovaly jednoprostorové srubové stavby přibližně čtvercového půdorysu o stranách 3,6 — 5 m. Jiným typem byly stavby dvouprostorové, tvořené vždy větší místností a užším prostorem na severní straně. Ten interpretujeme jako vstupní. Zatím se zdá, že tento druhý typ je o něco mladší, ale nové výzkumy musí tuto hypotézu potvrdit. Sruby neměly podezdívku, pouze základový věnec byl nepravdělně vypodložen buď kameny či úlomky dřev. Rohy byly někdy fixovány kolíky, zřejmě proti posunu. Podlaha byla většinou dusaná, jen v některých případech byla upravena honosněji (ploché opukové kameny či valouny), jako je tomu v případě srubu odkrytého v bývalé lakovně, který je datován do 10. století. Obtížně lze zatím stanovit životnost takové stavby, nesporně však zástavba měla kontinuitu, jak dokládá až trojnásobná zjištěná superpozice například v čp. 34 na Jiřském náměstí. Vnitřní vybavení se většinou omezuje na kúlové jamky či přímo zachované dřevěné kolíky. Specifickým případem jsou obdélné zahloubené schránky pod úrovní podlahy, které interpretujeme jako schránky na ukrytí cenných předmětů (objevena byla například v čp. 48/IV) v nejstarší fázi osídlení, která je datována před polovinu 11. století. Situace se téměř nemění ani v 11. či 12. století, kdy můžeme doložit, že sruby stály na stále stejných plochách vymezených ploty. Nejmladší srubové stavby datujeme do 13. století, kdy některé z nich mají litou maltovou podlahu (výzkum v Lobkovickém paláci); ojediněle byl zjištěn i nejméně dvouprostorový srub ze 14. století (také v Lobkovickém paláci). Zachycujeme však i stavby zahloubené, některé mají přímo charakter polozemnice (například na Jiřském náměstí), někdy je zahloubení téměř minimální (kolem 10 cm, výzkum v čp. 2/IV). Všechny objekty tohoto druhu datujeme do 13. století.

S kamennými stavbami ze staršího období se setkáváme daleko méně. Největším nově poznáním objektem je rozsáhlá románská budova, odkrytá v prostoru bývalé lakovny. Jde o stavbu s interiérem 5,4 x 12 m s litou maltovou podlahou. Vznik datujeme do druhé poloviny 12. století a zboření do 16. století. Protože zánik je zachycen v písemných pramenech, můžeme stavbu identifikovat jako dům kapitulních vikářů. Svým charakterem je blízký bývalému biskupskému paláci čp. 48/IV, který je vlastně jeho větší variantou (Boháčová — Frolík — Chotěbor — Žegklitz 1986). Nejstarší kamenná fáze biskupského paláce, datovaná před rok 1061, představuje zatím nejstarší kamenný obytný objekt na Hradě. Jen fragmentárně známe jiné kamenné stavby například v jižní části Jiřského náměstí (kde jsou datovány do 12. — 13. století), na severním palácovém dvorku (13. století) či ve Vikářské ulici (12. — 13. století; podrobněji viz *Castrum Pragense* I). Zvláštní stavbou je chodba, nalezená na Jiřském náměstí, která spojovala kostel sv. Jiří a románskou baziliku sv. Víta. Datujeme ji do druhé poloviny 12. století s tím, že zanikla ve 13. století. Její výjimečnost podtrhuje i značná délka (85 m).

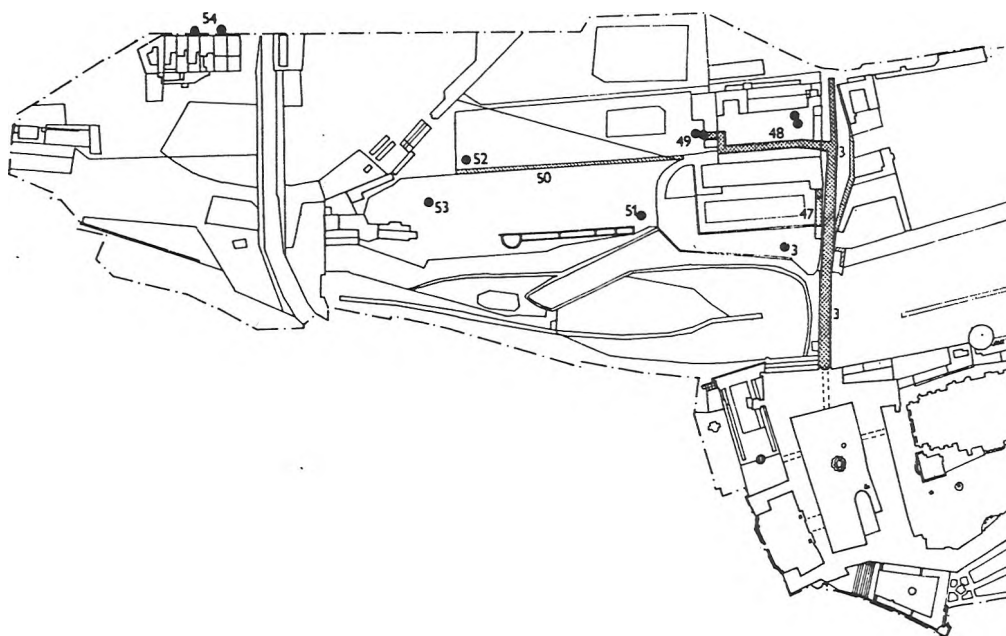
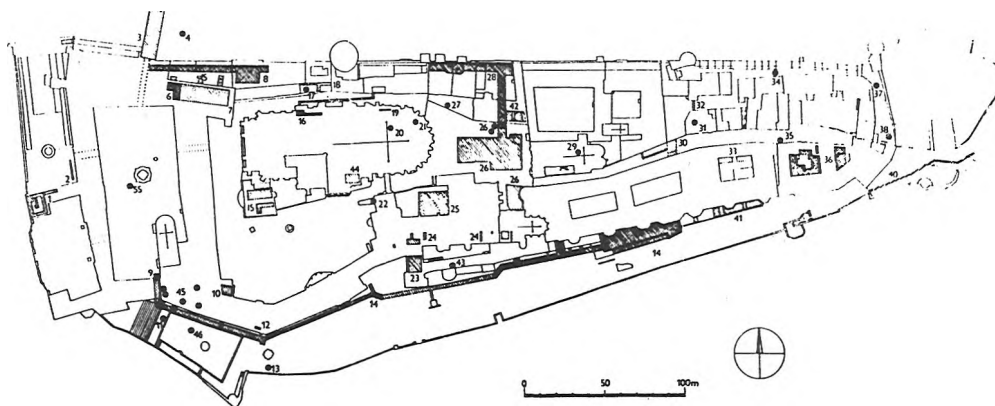
Praha – Hrad, 1987. Čp.
2/IV — část kostěné fi-
gurky (34 mm) z renesan-
čních navážek. (J. Kopři-
va)

Výzkum na Jiřském náměstí umožnil poznat celkový systém zástavby. V úplnosti zde totiž byly zkoumány dvě parcely vymezené ploty, datované předběžně do první poloviny 13. století. Obě měly shodný rozměr (15,2 x 6 m). Na jedné stály minimálně dvě dřevěné stavby na kamenných podezdívkách. Druhá nám poskytuje možnost nahlédnout do stavebního vybavení prostého řemeslníka, nejspíše kováře. Byl zde objeven dvouprostorový srub sloužící jako pracoviště, polozemnice, která měla zřejmě obytnou funkci. Vybavení doplňoval sklípek a studna či cisterna.

Ve zcela jiné situaci se ocitáme v období 14. — 16. století, kdy byla většina staveb již kamenných. Tyto objekty zkoumáme jako součást staveb ještě mladších, často dosud fungujících (například v Lobkovickém paláci), nebo zaniklých a převrstvených novou zástavbou (čp. 2/IV). Ojedinělou možností proto představoval výzkum ve východní části Jiřského náměstí, kde jsme v úplnosti prozkoumali dům zaniklý na konci 16. století. Jeho suterén tvořil větší, valeně klenutý sklep, spojený dochovaným portálem s menším obdélným sklepem na jižní straně. Tento sklep měl ve stěnách výklenky a v podlaze cisternu. V sousedství se nacházel další podsklepený objekt, tentokrát jednoprostorový. Zanikl ve stejném období a zdá se, že jeho nadzemní část nebyla kamenná.

Zvláštní kapitolu představují revizní výzkumy ve stavbách zkoumaných již dříve.

Ukazuje se totiž, že některé z nich byly datovány chybně (například některé etapy domu čp. 48/IV — viz Boháčová — Frolík — Chotěbor — Žegklitz 1986). V případě románské fáze Starého královského (knížecího) paláce jsme potvrdili, že celá stavba (tj. palác, kaple Všech svatých i hradba) je dílem jedné stavební etapy, datovatelné do druhé poloviny 12. století. Výzkumy naznačují, že bude nutné revidovat i datování některých dalších staveb, například nejstarší kamenná etapa Jiřského kláštera zřejmě pochází až z 12. století.

Posledním velkým okruhem, u něhož bychom se chtěli zastavit, je hmotná kultura. Pro valnou část veřejnosti je právě tato oblast archeologie předmětem největšího zájmu a je

Praha — Hrad. Přehled výzkumů 1980 — 1989. Šikmé šrafy — předstihový výzkum, mřížkované — záchranné akce, černé body — akce malého plošného rozsahu. 1 — severní výběžek 1987; 2 — IV. nádvoří 1983; 3 — Prašný most 1987; 4 — Jelení příkop 1983; 5 — Slévárenský dvůr 1982 — 87, 1989 — 90; 6 — 7 tzv. víceúčelový sál 1982 — 87, bývalá lakovna 1985 — 86; 8 — slévárna 1982 — 83; 9 — vinné sklepy 1987; 10 — místnost pod Oktogonem 1985 — 86; 11 — Rajská zahrada 1986; 12 — jižní křídlo 1987; 13 — zahrada Na valech 1983; 14 — zahrada Na valech 1985 — 89; 15 — Staré proboštství 1984; 16 — chrám sv. Víta, nová sakristie 1983 — 84; 17 — Vikářská ul. 1985; 18 — Vikářská ul. čp. 39/IV 1985; 19 — chrám sv. Víta, stará sakristie 1986; 20 — chrám sv. Víta, za královskou hrobkou 1984; 21 — chrám sv. Víta, hrobka Spytihněva II. 1983; 22 — Starý palác, západní průčelí 1984; 23 — Starý palác, Ludvíkovo křídlo 1986 — 88; 24 — Starý palác, románské podzemí 1986 — 87; 25 — Severní palácový dvorek 1985 — 88; 26 — Jiřské nám. 1984 — 89; 27 — Jiřské nám., šachta u čp. 36/IV 1987; 28 — čp. 34 — 36/IV 1982 — 87; 29 — basilika sv. Jiří, krypta 1980; 30 — Jiřská ul. u čp. 2/IV 1986 — 87, 1989; 31 — čp. 10/IV 1983 — 86; 32 — Jiřská ul. u čp. 10/IV 1986; 33 — čp. 2/IV 1987, 1989; 34 — Zlatá ulička 1986; 35 — u čp. 3/IV 1986; 36 — Lobkovický palác 1980 — 86; 37 — parkán u Daliborky 1986; 38 — parkán u Černé věže 1987; 40 — Opyš 1984, 1988; 41 — zahrada Na valech, terasa 1988 — 89; 42 — čp. 34/IV 1984; 43 — Tereziánské křídlo 1988; 44 — rotunda u sv. Víta 1989; 45 — jižní křídlo a vinné sklepy 1988, 1989; 46 — Rajská zahrada 1988 — 89; 47 — Jízdárna — jižní křídlo 1982 — 83; 48 — jízdárenský dvůr 1987 — 89; 49 — 53 — Lumbeho zahrada 1986 — 87; 54 — Jelení ul. 1987; 55 — II. nádvoří 1988. (Kresba J. Frolík — V. Richterová)

často dokonce považována za její hlavní téma. Nejinak je tomu s nálezy z Pražského hradu. Podat zde spojitý a vyvážený obraz nálezů z posledního desetiletí je obzvlášť obtížné. Odrážejí se zde totiž všechny problémy naznačené v úvodní pasáži. Největším přínosem posledního období je obrovský kvantitativní nárůst nálezů, lze odhadovat, že za posledních deset let se fond nálezů z Pražského hradu přibližně zdvojnásobil. Nezanedbatelnou výhodou je fakt, že převážná většina je vybavena potřebnými nálezovými okolnostmi a pochází z vícevrstevných stratigrafií, které v rámci našich možností umožňují co nejpresnější datování (jako základní etapu využití hmotných památek) a následně i pokus o rekonstrukci hmotné kultury jednotlivých etap minulosti Pražského hradu. Dostatečně velké celky jsou pak i statisticky využitelné. Masa nálezů ovšem představuje za současných podmínek téměř neřešitelný problém při jejich zpracování. Intenzivní práce v terénu neponechává dostatečný časový prostor na laboratorní ošetření a konzervaci. Stísněné prostorové podmínky pracoviště pak nedovolují skladování a lepení keramiky, protože i nevelký celek není kde rozložit. Další omezení představuje nedostatečný finanční limit na výzkum. Tak i nálezové celky prvořadě důležitosti zůstávají nezpracovány a představují víceméně lákavý příslib do budoucnosti, doufejme, že nejbližší.

Jednotlivé etapy vývoje Pražského hradu nejsou však v nálezech zastoupeny rovnoměrně. Největší množství nálezů můžeme datovat do 13. a pak 16. století. Rozsáhlý je i nálezový fond 9. — 12. století, i když jeho počátek je překvapivě zastoupen výrazněji. Naopak jen málo nálezů můžeme datovat do 14. století a do první poloviny 15. století. Se značnou intenzitou jsou shromažďovány i nálezy z období postmedieválního, ale pro 17. a 18. století je jich rozhodně méně, než bychom očekávali.

Největší objem nálezů tvoří pochopitelně keramika. Již nyní je možné konstatovat, že

pro 9. — 10. století disponujeme celky, které se stanou oporou pro jemnější a průkaznou chronologii tohoto období. Pro období 10. — 13. století to již bylo v několika případech ověřeno (Frolík 1987). Znovu zde upozorňujeme na náleзовý celek z čp. 48/IV — Starého proboštství, který umožnil propojení na absolutní data (zejména požár roku 1142 — viz Boháčová — Frolík — Chotěbor — Žegklitz 1986). Stejný význam pro chronologii má i požár roku 1541, který identifikujeme poměrně snadno. Rozsáhlý výzkum na Jiřském náměstí naznačuje možnost aplikace dalších absolutních dat (zejména pro 13. století), ale na celkové řešení je zpracováno zatím málo nálezů. Kde bychom absolutní data nejvíce uvítali, je období počátků Pražského hradu. Písemné prameny zde neposkytují bohužel žádnou slibnou možnost. Větší naději dává aplikace některých přírodovědných metod (především dendrochronologie; datování metodou C14 má pro nás příliš velký rozptyl), pokud se u nás rozvine.

Shromážděný náleзовý fond umožňuje i pokusy o rekonstrukci některých náleзовých prostředí v poměrně širokém záběru (i když je hmotná kultura redukována archeologizací, v našem konkrétním případě téměř úplnou absencí předmětů z organických látek a pro starší období i předmětů kovových). Přesto bude možné sestavit obraz vybavení například srubu z 9. — 10. století, celé parcely obývané snad kovářem ze 13. století či alespoň útržkovitě rekonstruovat bohatou domácnost šlechtického paláce (nálezy ze smetiště v Rožmberském paláci). Je také třeba zmínit se o možnostech rekonstrukce prostředí bývalého císařského špitálu v Kanovnické ulici čp. 74/IV na Hradčanech v 17. století. Všechna tato pozorování přispívají pak metodicky k problému interpretace nálezů obecně i pro některé zvláštní konkrétní případy. Ukazuje se například, že jen s obtížemi jsme schopni identifikovat prostředí vysoce postavených osob tehdejší společnosti, které se projevuje spíše rozdílnou skladbou nálezů běžných („nenormální“ složení zvířecích kostí a větší zastoupení skla v případě biskupského paláce — čp. 48/IV), než v nálezech cenných importů či zřídka nalézaných předmětů.

Samy importy jsou pak spíše dokladem dálkových kontaktů prostředí Pražského hradu, než projevem výjimečnosti. Jen jako ukázkou připomeňme nálezy arabských majolík z 13. století a importy porýnské kameniny z téhož období. I zde narážíme na problémy, především v nedostatku srovnávacího materiálu, často můžeme výjimečnost určitého nálezu konstatovat, avšak určení jeho původu bývá dílem víceméně šťastné náhody (buď možností studia stejných nálezů v zahraničí — například přeslenů z ovručského mastku v Polsku — nebo identifikací nálezů zahraničními kolegy při návštěvě u nás — případ importů z Německa). Situaci komplikuje i skutečnost, že některé drobné předměty mohly být užívány dlouhou dobu nebo se při složitém terénním vývoji dostaly do značně mladších situací (například dvě nedávno publikovaná kování, datovaná do 9. století — obě byla nalezena na vrstvách 11. — 12. století). U některých nálezů pak zcela tápeme, například drobnou kostěnou figurku, která byla nalezena ve vrstvě z první poloviny 16. století, můžeme stylově zařadit do časového rozmezí od laténského období až po renesanci.

Hodnotíme-li uplynulých deset let výzkumů na Pražském hradě, máme před sebou rozporný obraz. Nesporně intenzivní výzkumné úsilí negativně ovlivňuje stále se zhoršující podmínky pro jeho provádění. Doufáme však, že nové desetiletí přinese v důsledku radikálních změn v naší společnosti také změny pro naši práci. Některé lze vytyčit již nyní, jiné odhadnout nedovedeme. Jisté však je, že budeme konfrontováni s praxí, na níž jsme dosud nebyli zvyklí. Přinese-li však lepší možnosti pro poznání minulosti Pražského hradu a pro dokonalejší ochranu památek tohoto jedinečného areálu, rozhodně se jich neobáváme.

LITERATURA

- Boháčová, I. — Frolík, J. — Chotěbor, P. — Žegklitz, J. 1986, Bývalý biskupův dům na Pražském hradě, AH 11, 117—126.
- Boháčová, I. — Frolík, J. — Tomková, K. — Žegklitz, J. 1988, Předběžné výsledky výzkumu Pražského hradu v l. 1980 — 1987, AH 13, 173 — 198.
- Castrum Pragense 1. Praha 1988.
- Frolík, J. 1987, K poznání obytné zástavby Pražského hradu v 9. — 13. století. Nepublikovaná kandidátská práce, ARÚ ČSAV Praha.
- Frolík, J. — Tomková, K. — Žegklitz, J. 1988, Výzkum slovanského pohřebiště v Jižním křídle Jízdárny Pražského hradu, PA LXXIX, 424 — 455.
- Smetánka, Z. — Durdík, T. — Hrdlička, L. 1980, Archeologické výzkumy na Pražském hradě do roku 1971, Staletá Praha X, 94 — 107.

Archaeological investigations of the Prague Castle in the course of the eighties

JAN FROLÍK — IVANA BOHÁČOVÁ

The extent and character of archaeological investigations of the Prague Castle in the 80s are intimately connected with long-term intensive reconstructions of its area constituting a basic component of the so-called rehabilitation of this first-grade national cultural monument. A special team of the Institute of Archaeology of the Czechoslovak Academy of Sciences is charged with these excavations. Though the conditions of archaeological work within the Castle have been defined by a new contract concluded between the Bureau of the President of the then Czechoslovak Socialist Republic and the abovementioned Institute of Archaeology in 1980, the pace and volume of building activities, especially in the second half of the 80s, hardly allowed an ideal situation for archaeological activities. While some actions assumed a precedence or salvage character, the number of instances in which either the investing agency or the building enterprise infringed upon the antiquities law by damaging historical situations has been increasing. In most recent times, our work has been to a growing extent hampered by problems of technical character brought about by the extent of activities, taking in huge quantities of archaeological material (excavations have been running all the year round), by the demands of the excavated situations (multi-layered sequences of strata with complex stratigraphies reaching the thickness of several metres) while we felt rather badly the lack of both technical and spatial facilities. We assume that one of the consequences of the revolutionary situations through which our society passed at the end of the eighties will be the finding of a remedy to this situation, intolerable from many points of view.

The exceptional importance of the Prague Castle in the history of this nation is defined by a millennium of continuity of its central-site role. We believe that the key moments in terms of its terms of its present investigations are represented by a flood of newly acquired sources on the initial

period of its existence and, consequently, on the earliest history of our state, by the evidence on its transformations in the fundamental phases of its development, an influx of information allowing the introduction of more precision into chronological sequences as well as by the enrichment of the body of finds by significant proofs of both technical and artistic levels of material culture. The results available hitherto bear out our intention to conceive these investigations as those without preferred themes. With all caution due to the limitations of our possibilities, we have introduced such natural-history disciplines as the research on the environment represented by palaeobotany, entomology and osteology as well as — in isolated instances — C-14 dating and dendrochronology.

New facts have their bearing on the ideas of development of the Castle held currently, sometimes in minor details, sometimes in significant matters. The most ancient fortification is represented by a hitherto unknown ditch enclosing the central and E parts of the hillfort. This was subsequently replaced by a rampart fortification, partly documented in the past and protecting roughly the same area to which the W fortified suburb was annexed later on. The fortification was renewed several times. There is no evidence on a division between the acropolis and the E segment, but on the contrary, there is a possibility of a S suburb. A unified desertion layer of this type of fortification may be dated c. 1150 — 1200 and this corresponds to the proposal of building a mortar-masonry fortification wall in a single building phase after 1135, put forward after more recent observations. Much as the Romanesque fortifications, we have studied in detail the castle walls of Charles IV's times (1346 — 1378) which, unfortunately, were heavily damaged by reconstruction work. We have obtained supplementary information on cemeteries both within the Prague Castle and in its hinterland. We have excavated several graves belonging to the Lumbe-garden and Riding-School cemeteries corresponding to the local find contexts. Quite unexpectedly, two parts of a cemetery situated on the S slope of the castle hill outside the Slavic fortifications turned up within the Castle area. The graves contained usual 11th-12th-century equipment and were cut into by the Romanesque fortification wall. The greatest amount of information that we have secured pertains to both habitation and economic structures, their types, construction details and furnishings, their development and the overall settlement concept. For the period c. 1200 — 1250, we succeeded in reconstructing some house plots and production areas. In the 9th-10th century, ecclesiastical structures of stone were accompanied by timber buildings of wood, with single rooms only at the beginning. Such buildings survived even later, when some of them were enclosed by fences, and were to be seen even in the 13th century. The first habitation building of stone may be dated into the second half of the 11th century (the bishops palace), the next one c. 1150 — 1200. The surviving Romanesque phase of the royal palace, together with the fortification wall and a chapel, has been built in a single phase; the most ancient stone version of St. Georges nunnery is also likely to date as late as the 12th century. An exceptional structure is represented by a corridor built of stone and connecting St. George's church with St. Guy's cathedral over the distance of 85 metres. Sunk features of the pithouse character may be documented as late as the 13th century. More detailed information has also been obtained on the stone buildings of the 14th-16th centuries. The general public is usually most interested in small items of material culture. Here it may be pointed out that a considerable quantity of finds have been accumulated dating both from the 9th-10th and especially from the 13th-16th centuries; most of these have been retrieved from controlled excavations enabling a chronological classification and, in the case of more numerous find groups, statistical treatment. However, due to the problems outlined in the introductory passage it will not be possible in the nearest future to treat even the most important find groups. Of course, most of the finds are pottery sherds permitting elaboration of chronological questions including an integration into the context of absolute chronology. We shall probably be able to sketch the guidelines of the image of material culture corresponding to a certain level of society in spite of the fact that the Prague-Castle archaeological situations do not permit survival of objects of perishable materials. The imported items are rather a consequence of overland contacts than a manifestation of an exclusive society. The latter phenomenon seems to be reflected by other indications such as the composition of osteological materials. We may also refer to abundant evidence of long-term use or keeping of some objects which turn up in chronologically incompatible contexts.

Archäologische Untersuchung der Prager Burg in den 80er Jahren

JAN FROLÍK — IVANA BOHÁČOVÁ

Der Ausmaß und Charakter der archäologischen Untersuchung auf der Prager Burg in den 80er Jahren hängt unmittelbar mit der langfristigen intensiven Rekonstruktionstätigkeit in diesem Raum zusammen, die ein Grundbestandteil der sog. Rehabilitation dieses erstangigen Nationalkulturdenkmals ist. Die Untersuchung wird hier durch eine zu diesem Zweck ausgegliederte Arbeitsstelle des Archäologischen Instituts der Tschechoslowakischen Akademie der Wissenschaften gesichert. Die Bedingungen ihrer Realisation wurden 1980 neu gestaltet durch einen Vertrag zwischen der Kanzlei des Präsidenten der Republik und der Tschechoslowakischen Akademie der Wissenschaften, der Rahmen des Vertrags hat allerdings in der Periode der sich immer stürmischer entfaltenden Bauarbeiten, besonders in der zweiten Hälfte der 80er Jahre, solche Entwicklung nicht ermöglicht, die der Bedeutung dieser Lokalität entsprechen würde. Neben den Vorlaufsuntersuchungen wurden auch viele archäologische Rettungsarbeiten durchgeführt, es gab jedoch immer mehrere Fälle, in den seitens des Investors oder des Lieferants das Denkmalpflegegesetz nicht repektiert wurde und die historischen Situationen wurden beschädigt. In letzter Zeit wuchsen auch Probleme technischer Natur, hervorgerufen durch den Arbeitsumfang und durch enorme Lieferung des archäologischen Materials (ganzjährige ununterbrochene Terrainuntersuchung), die Ansprüche der Untersuchung (vielschichtige Lagen mit komplizierten Stratigraphie von einer Mächtigkeit bis einige Meter) in den Bedingungen des Mangels sowohl in technischer Ausstattung, als auch im Raumhinterland. Wir nehmen an, daß die Revolutionsveränderungen, die in unserer Gesellschaft Ende der 80er Jahre stattgefunden haben, tragen auch zur Lösung dieser Frage und dieser von vielen Seiten untragbaren Situation bei.

Die außerordentliche Bedeutung der Prager Burg in der Historie des Landes folgt aus der tausendjährigen Kontinuität ihrer Zentralstellung. Für die wichtigsten Momente ihrer Untersuchung halten wir heute die Menge von neu errungenen Quellen über die Anfangsperiode ihrer Existenz und damit auch über die früheste Periode unseres Staates, die Erkenntnisse über die Veränderungen in den Grundetappen der Entwicklung, den Informationszufluß, der die chronologischen Fragen präzisiert, und Bereicherung des Fundfonds durch wichtige Belege des Handwerker- und Kunstniveaus der Materialkultur. Die bisherigen Ergebnisse bestätigen, daß diese Untersuchung als eine ohne Präferenzthemen konzipiert werden muß. Im Rahmen dieser beschränkten Möglichkeiten nutzt man die naturhistorischen Expertisen (die Beobachtung der Umweltbedingungen - Paleobotanik, Entomologie, Osteologie; von anderen vereinzelt die Radiokarbondatierung, Dendrochronologie).

Neue Feststellungen verändern die bisherigen Vorstellungen über die Entwicklung des Burgareals manchmal in Details oder in wichtigen Momenten. Die älteste Fortifikation war der früher unbekannte Graben um den Zentral- und Ostteil des Burgwalls. Dieser wurde später ersetzt durch die schon früher dokumentierte Wallbefestigung, die ungefähr denselben Raum umlief und später um die westliche Vorburg verbreitet wurde. Die Befestigung wurde wiederholt erneut. Die Scheide zwischen der Akropolis und dem Ostteil ist nicht belegt, im Gegenteil, man erwägt die Existenz der südlichen Vorburg. Der einheitliche Untergangshorizont des angeführten Fortifikationstyps fällt in die zweite Hälfte des 12. Jhds., was der These über die auf Mörtel gemauerte Schanzen in einer Etappe nach 1135 entspricht, die auf neue Beobachtungen stützt. Ähnlich wie die romanische Befestigung wurde auch Fortifikation aus der Zeit des Karl IV. näher erforscht, deren erwähnter Teil jedoch den Rekonstruktionsarbeiten unterworfen wurde. Ergänzende Informationen konnte man auch zu den Grabstätten auf der Prager Burg und ihrem Hinterland gewinnen. Einige weitere Gräber wurden in Lumbe Garten und bei Jízdárna abgedeckt, die zu Grabstätten gehören und der dortigen Fundsituation entsprechen. Im Burgareal wurden unerwartet zwei Teile einer Grabstätte entdeckt, die am Südrand des Gebirgsausläufers außerhalb der Wallbefestigung lag. Die Gräber enthielten das gewöhnliche jungburgwallzeitliche Inventar und wurden durch die romanische Befestigung beschädigt. Die meisten Informationen konnte man über die Wohn- und Wirtschafts-

bebauung gewinnen, über ihre Typen, Konstruktionsdetails und Ausstattung, über die Entwicklung und ganze Konzeption der Besiedlung. U.a. konnte man einige Grundstücke und Produktionsareale rekonstruieren (für die erste Hälfte des 13. Jhds.). Im 9. und 10. Jhd. existieren neben den kirchlichen Steinbauten auch Holzhütten (am Anfang einräumig). Die Bebauung dieses Typs überwiegt auch in der jüngeren Periode, wo auch die kontinuierliche Umzäunung belegt ist, die bis in das 13. Jhd. überlebt. Der erste Wohnbau aus Stein wird in die zweite Hälfte des 11. Jhds. datiert (der Bischofspalast), der weitere erst in die zweite Hälfte des 12. Jhds. Die erhaltene romanische Phase des königlichen Palasts ist zusammen mit der Befestigung und der Kapelle das Werk einer Bauetappe, gleichfalls die älteste Steinphase des St. Georg Klosters gehört wahrscheinlich erst in das 12. Jhd. Ein außerordentliches Objekt ist der Steingang, der auf 85 m die St. Georg Kirche mit dem St. Veit Dom verbindet. Im 13. Jhd. finden wir noch vertiefte Objekte vom Typ Grubenhaus. Auch die Steinbebauung des 14. — 16. Jhds. konnte man ausführlicher erkennen. Im Zentrum des öffentlichen Interesse steht gewöhnlich die materielle Kultur. Man kann das große quantitative Anwachsen des Fundfonds besonders für das 13. und 16. Jhd. betonen, aber auch für das 9. und 10. Jhd., wobei der größte Teil von guten Fundsituationen stammt, die eine Zeiteinreihung, und bei zahlreicheren Kollektionen auch die statistische Verarbeitung ermöglichen. In nächster Zukunft können aber auch die wichtigsten Fundkomplexe keine Bewertung erwarten, denn auch auf diesem Gebiet gelten die Probleme, die schon am Anfang angedeutet wurden. Der meiste Fundumfang besteht natürlich aus Keramik, die die Ausarbeitung der chronologischen Fragen ermöglicht, einschließlich der absoluten Datierung. Obwohl die Umgebung der Prager Burg nicht die Erhaltung einiger Objekte, besonders aus organischen Materialien, erlaubt, wird man wenigstens teilweise das Bild der materiellen Kultur, die bestimmten Bestandteilen der Gesellschaft entsprechen, rekonstruieren können. Die festgestellten Importe beweisen mehr Fernkontakte, als eine Äußerung der Umgebungsaussordentlichkeit. Ihr Bild sehen wir in anderen Indizien, z.B. in der Struktur des osteologischen Materials. Man könnte noch die zahlreichen Belege für langfristige Benutzung oder Bewahrung einiger Objekte erwähnen, die in unadequaten chronologischen Situationen gefunden werden.